

LIETUVOS ISTORIJOS INSTITUTAS
VILNIAUS UNIVERSITETAS

ISTORIJOS ŠALTINIŲ TYRIMAI

Sudarė
Artūras Dubonis

5

LI
LEIDYKLA

VILNIUS 2014

Knygos leidybą finansavo

LIETUVOS MOKSLO TARYBA
NACIONALINĖ LITUANISTIKOS PLĖTROS 2009–2015 METŲ PROGRAMA
(Projekto finansavimo sutartis Nr. LIT-8-22)

Redaktorių kolegija:

Darius Antanavičius
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Darius Baronas
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Zenonas Butkus
(*Vilniaus universitetas*)

Artūras Dubonis (pirmininkas)
(*Lietuvos istorijos institutas*)

Mathias Niendorf
(*Kylio universitetas*)

Rimvydas Petrauskas
(*Vilniaus universitetas*)

Irena Valikonytė
(*Vilniaus universitetas*)

Visi leidinio straipsniai recenzuoti dviejų mokslininkų

AŠTUONIOLIKTOJO AMŽIAUS ŠALTINIŲ PUBLIKAVIMAS LIETUVOJE: PASIEKIMAI IR PROBLEMOS

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė

Įvadas

Istorijos šaltinių publikavimas ir tyrimai šiuolaikiniame Lietuvos istorijos moksle užima svarbią vietą. Greta pavieniais leidiniais skelbiamų šaltinių, leidžiamos Lietuvos Metrikos knygų, užsienio politikos dokumentų, teisės paminklų, senosios raštijos serijos. Nemažai dėmesio istorijos šaltiniams tenka bemaž kiekviename istorijos problematikai skirtame periodiniame mokslo žurnale: „Lietuvos istorijos metraštyje“ – skiltis „Publikacijos“, „Lietuvos istorijos studijose“ – „...Dulkes nužėrus“, „Istorijoje“ – „Šaltinių publikacija“ ir pan.

Šaltinių publikavimo intensyvumas, šaltinių tyrimų gausa, o kartu išryškėjusi skelbiamų darbų koordinavimo stoka paskatino Lietuvos istorijos instituto ir Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto mokslininkus imtis bendros veiklos tiriant šaltinius. Šio bendradarbiavimo rezultatas – 2008 m. pradėtas leisti periodinis tęstinis leidinys „Istorijos šaltinių tyrimai“, skirtas ne tik „telkti bendriems tyrimams Lietuvos istorijos šaltinių tyrinėtojus lietuvius, koordinuoti darbus, pateikti naujausias žinias apie istorijos šaltinių kompleksų atsiradimą, jų likimą ir proveniencijas“, bet ir „apibendrinti esamą Lietuvoje šaltinių tyrimų būklę, laimėjimus ir nesėkmes, numatyti tolesnio jų plėtojimo gaires ir galimybes, aptarti modernius šaltinių tyrimo, rengimo spaudai ir publikavimo būdus“¹.

Panašius tikslus šaltiniotyros srityje išsikėlė ir 2012 m. Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Bibliotekininkystės ir informacijos mokslų instituto atgavinta „Lietuvos bibliotekos“ („Bibliotheca Litwana“) serija, skirta Lietuvos bibliotekų, archyvų, muziejų raidai, knygos ir raštijos istorijai, tarpdalykiniams bibliotekininkystės ir informacijos, muziejinininkystės, šaltiniotyros tyrimams². Šiuo leidiniu siekiama „nubrėžti Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, taip pat XIX–XX a. rinkinių, jų so-

¹ „Pratarmė“, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 1, sud. D. Antanavičius ir D. Baronas, Vilnius, 2008, p. 7–8.

² *Bibliotheca Litwana*, t. 2: Atminties institucijų rinkiniai, sud. A. Pacevičius, Vilnius, 2012.

cialinės sklaidos, dokumentavimo ir tyrimų kryptis“³. Atkreipsime dėmesį į tai, kad leidinio sudarytojas Arvydas Pacevičius įvardiniame straipsnyje „Atminties institucijų rinkiniai: naujos tyrimų kryptys“ pabrėžė, kad iki šiol „tyrimuose nepakankamai panaudojami muziejų, archyvų ir bibliotekų, taip pat knygos istorijos šaltiniai, mažai šaltinių publikacijų, nesusiformavo kritinė šaltiniotyros mokykla“⁴.

„Istorijos šaltinių tyrimų“ leidinio redakcinės kolegijos raginimas apibendrinti esamą šaltinių tyrimų būklę ir „Lietuvos bibliotekos“ puslapiuose išsakyta pastaba dėl mažai skelbiamų šaltinių tapo paskata atsigręžti į šaltinių publikavimo Lietuvoje istoriją ir retrospektyviai apžvelgus tai Lietuvoje nuo XX a. antrojo dešimtmečio iki šių dienų aptarti pagrindines paskelbtų šaltinių grupes, išryškinti problemas, su kuriomis susiduria kitakalbių tekstų leidėjai. Šiuo straipsniu nesiekama pateikti visapusiškai plačios ir daugialypės temos analizės. Tyrimui pasitelktas tik vienas problemos aspektas – XVIII a. Lietuvos istorijos šaltinių publikavimas. Straipsnio **tikslas** – apžvelgus aštuonioliktojo šimtmečio istorijos šaltinių skelbimą Lietuvoje išryškinti šio laikotarpio dokumentų ir kitų naratyvinių šaltinių spausdinimo tendencijas ir su tuo susijusias problemas.

Lituanistikos šaltinių ir senosios Lietuvos raštijos publikavimo problematika vienu ar kitu aspektu jau yra paliesta temos istoriografijoje. Čia remsimės Sigitu Narbuto⁵, Almos Braziūnienės⁶, Gedimino Lesmaičio⁷ ir kitų autorių darbais bei išvalgomis⁸.

XVIII a. istorijos šaltinių publikavimo Lietuvoje raida ir tendencijos

XVIII a. šaltinių publikavimas Lietuvoje susijęs su bendrosiomis istoriografijos raidos tendencijomis, nulemtomis sudėtingos ir permainingos Lietuvos valstybės istorijos. XIX a. Lietuvoje įsitvirtinęs pagoniškosios ar kunigaikščių epochos, kaip

³ „Pratarmė“, ten pat, p. 7.

⁴ A. Pacevičius, „Atminties institucijų rinkiniai: naujos tyrimų kryptys“, ten pat, p. 10.

⁵ S. Narbutas, „Lituanistika ir senosios Lietuvos raštijos tyrimai epochų sąvartos metais“, *Senoji Lietuvos literatūra*, t. 23, Vilnius, 2007, p. 15–41.

⁶ A. Braziūnienė, „Knygos paminklai: teoriniai ir praktiniai aspektai“, *Knygotyra*, t. 57, 2011, p. 49–66; A. Braziūnienė, „Senujų asmeninių Lietuvos bibliotekų tyrimai: *status quo*“, *Bibliotheca Litwana*, t. 2, p. 33–65.

⁷ G. Lesmaitis, „Rašytinių LDK šaltinių publikavimas Lietuvoje (1990–2006)“, *Knygų aidai*, 2006, nr. 4, p. 30–33.

⁸ Pavyzdžiui, „Lituanistinės bibliotekos“ leidybos analizė atlikta 2010 m. vadovaujant A. Braziūnienei Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto parengtame Virginijos Vervečkaitės magistro darbe, žr. V. Vervečkaitė, *Lituanistinio paveldo leidybos projektas „Lituanistinė biblioteka“ (1966–2001)*. Magistro mokslo tiriamasis darbas, Vilniaus universiteto Komunikacijos fakulteto Knygotyros ir dokumentotyros institutas, Vilnius, 2010, 70 p. Prieiga internetu: http://vddb.library.lt/fedora/get/LT-eLABA-0001:E.02~2010~D_20110709_152422-97423/DS.005.1.01.ETD [žiūrėta 2014 07 07].

„aukso amžiaus“, vaizdinys turėjo didelę įtaką lietuvių tapatybei, veikė istoriografijos raidą, o kartu ir šaltinių tyrimo ir publikavimo prioritetus. Tautinio nacionalizmo idėjos, plitusias XIX a., skatino neigiamai vertinti bajorijos valdymo laikotarpį, todėl itin mažai dėmesio buvo skiriama Lietuvos istorijai po Liublino unijos. Lietuvos 1569–1795 m. istorijos daugelis tyrėjų nebelaikė sava istorija⁹.

Nepaisant kritinio požiūrio į politinę poliubljinės Lietuvos istoriją, XIX a. paskutiniaisiais dešimtmečiais imta skelbti lietuvių kalbos raštijos paminklus. Kaip pabrėžia S. Narbutas, remdamiesi aspiracijomis ir įžvalgomis, kad „praeties didžiųjų kūryba visuomet sudaro ir sudarys svarbiąją tautos tapatybę grindžiančių, jos gyvybę palaikančių objektų dalį, pirmąsias senųjų autorių raštų publikacijas rengė lietuvių tekstologijos pionieriai. 1897 m. atskira knyga pasirodė Kristijono Donelaičio „Rasz-tai“, pagal Augusto Schleicherio leidimą (1865) parengti ir išleisti dviejų kunigų: poeto, publicisto Aleksandro Burbos (1854–1898) ir publicisto, visuomenės veikėjo Antano Miluko (1871–1943) iniciatyva bei lėšomis¹⁰. XX a. pradžioje lietuvių grožinės literatūros pradininko K. Donelaičio darbus skelbti ėmėsi gydytojas, vertėjas ir žodynininkas Jurgis Šlapelis (1876–1941), 1909 m. pradėjęs spausdinti „Kristijono Duonelaičio raštus“¹¹. Šį darbą baigė 1914 m.¹²

Naujos tendencijos požiūryje į Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės politinės istorijos šaltinius pasireiškė Lietuvai atkūrus valstybingumą. LDK po Liublino unijos „atrado“ ir jos istoriją sudėtine Lietuvos istorijos dalimi iš esmės ėmė laikyti 1918 m. atkurtos valstybės istorikai, susitelkę Lietuvos universitete, 1930 m. pavadintame Vytauto Didžiojo vardu. Poliubljinio laikotarpio tyrimus lydėjo archyvinių šaltinių paieška ir šių šaltinių įtraukimas į mokslo apyvartą. Antai prof. Ignas Jonynas (1884–1954) iš lotynų kalbos išvertė ir parengė spaudai XVI a. viduryje rašytus Mykolo Lietuvio memuarus, kuriuos ketino išleisti kartu su studija apie autorių. Tačiau knyga nepasirodė, nors dar 1929 m. vertimo tekstas surinktas spaustuveje¹³. Prof. Ivanas Lappo (1869–1944) paskelbė 1934–1938 m. parengtą „1588 metų Lietuvos Statutą“¹⁴.

Iš šio laikotarpio neturime pavienių XVIII a. dokumentų publikacijų, tačiau šaltinių dalį žinome tik dėl tų laikų mokslininkų darbų. Antai Šiaulių ekonomijos

⁹ Plačiau žr. A. Bumblauskas, „Lietuvos istorijos periodizacijos modeliai socialinės istorijos požiūriu“, *Lietuvos istorijos studijos*, 2006, nr. 17, p. 10–12.

¹⁰ S. Narbutas, „Lituanistika ir senosios Lietuvos raštijos“, p. 22–23.

¹¹ *Kristijono Duonelaičio Raštai pagal Rėzos, Šleicherio ir Neselmano*, sutaisė J. Šlapelis, Vilnius, 1909.

¹² S. Narbutas, „Lituanistika ir senosios Lietuvos raštijos“, p. 23.

¹³ Šios knygos skelbimo aplinkybės aptartos 1966 m. laidos pratarmėje, žr. Mykolas Lietuvos, *Apie totorių, lietuvių ir maskvėnų papročius. Dešimt įvairaus istorinio turinio fragmentų*, (Lituanistinė biblioteka), Vilnius, 1966, p. 7–8.

¹⁴ И. И. Лаппо, *Литовский статут 1588 г.*, т. 1–2, Kaunas, 1934–1938.

archyvas, kuriuo naudojosi prof. Augustinas Janulaitis, žuvo Antrojo pasaulinio karo metais, todėl jo darbe „1769 m. Šiaulių valstiečių sukilimas“ („Powstanie włościan szawelskich w roku 1769“, Wilno, 1921) panaudoti šaltiniai turi neabejotiną vertę. Kitas iškilus LDK istorijos po Liublino unijos tyrėjas, Vytauto Didžiojo universiteto mokslininkas Adolfas Šapoka, rašydamas daktaro disertaciją apie Ketverių metų seimą, surinko išlikusias 1788 ir 1790 m. Lietuvos pavietų seimelių instrukcijas, perrašė mašinėle, tačiau atskiru leidiniu nepaskelbė. Tai padaryti sutrukdė ne tik vidinės įtampos universitete, bet ir sovietų okupacija bei autoriaus emigracija. Kruopščiai surinktos LDK seimelių instrukcijos, šiandien saugomos dviejų valstybių – Lietuvos ir Baltarusijos – archyvuose, yra vertingas parlamentarizmo istorijos šaltinis, juolab kad dalis jų mūsų dienų nepasiekė. Pavyzdžiui, 1790 m. Kauno pilies aktų knyga, saugota archyve Vilniuje ir kuria naudojosi A. Šapoka, iki mūsų dienų neišliko¹⁵. Pabrėšime, kad, prabėgus daugiau nei 70 metų nuo A. Šapokos pradėto darbo, 1788 ir 1790 metų Lietuvos pavietų seimelių instrukcijas parengti spaudai ir paskelbti ėmėsi Robertas Jurgaitis. Netrukus šis šaltinis bus lengviau prieinamas tyrėjams¹⁶.

Kalbant apie tiriamų šaltinių pobūdį reikia pabrėžti, kad Lietuvos Respublikos laikotarpiu (1918–1940 m.) didžiausias dėmesys buvo skiriamas raštijai lietuvių kalba. 1926 m. pasirodė vienas iš reikšmingiausių tarpukario Lietuvos tekstologų darbų – fotografuotinė Mikalojaus Daukšos „Postilės“ laida¹⁷. Šioje srityje daug dirbo ir vertingus šaltinius paskelbė Mykolas ir Vaclovas Biržiškos. M. Biržiškos parengtoje lietuviškų dainų publikacijoje paskelbtas unikalus XVIII a. šaltinis – Baro konfederacijos laikotarpio kovas apdainuojančios dainos¹⁸, pradėta tirti XVIII a. publicistika lietuvių kalba, religinė literatūra, pamokslai. Toliau analizuojami ir leidžiami Kristijono Donelaičio raštai: 1918 m. išleista M. Biržiškos parengta knyga „Duonelaičio gyvenimas ir raštai su kalbos paaiškinimais: priedėlis prie Duonelaičio raštų ištraukų mokyklos reikalui“. Knyga pasirodė Lietuvių mokslo draugijos iniciatyva Martyno Kuktos spaustuvėje. Pakartotinai K. Donelaičio raštai išėjo 1921, 1927 ir 1940 m.¹⁹

¹⁵ LVIA, SA, b. 13806, pagal N. Gorbačevskio katalogą nr. 13724. Plačiau žr. R. Jurgaitis, R. Šmigelskytė-Stukienė, „Ketverių metų Seimo epocha Adolfo Šapokos tyrimuose“, *Adolfas Šapoka. Raštai*, t. 2: Lietuva Reformų Seimo metu. Iki 1791 m. gegužės 3 d. konstitucijos, Vilnius, 2008, p. 7–41.

¹⁶ Seimelių instrukcijų publikacija spaudai rengiama vykdant Lietuvos mokslo tarybos finansuojamą projektą „Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės seimelių dokumentai 1788–1790 m.: tyrimas ir publikavimas“.

¹⁷ *Daukšos Postilė*, Kaunas, 1926.

¹⁸ M. Biržiška, *Dainų atsiminimai iš Lietuvos istorijos*, Vilnius, 1920; V. Biržiška, „Nežinomi senieji lietuviški tekstai“, *Tautos žodis*, kn. 7, Kaunas, 1931.

¹⁹ *Duonelaičio raštai*, parinko ir paaiškino M. Biržiška, Kaunas, Vilnius, 1921; *Duonelaičio gyvenimas ir raštai su kalbos paaiškinimais*, [par.] M. Biržiška, Kaunas, Vilnius, 1921; *Duonelaičio gyvenimas ir raštai su kalbos paaiškinimais*, [sud.] M. Biržiška, Kaunas, 1927; K. Donelaitis, *Metai*, par. J. Ambrazevičius, iliustravo V. K. Jonynas, Kaunas, 1940.

Raštijos lietuvių kalba tyrimai ir publikavimas buvo tęsiami ir sudėtingomis sovietinės okupacijos sąlygomis. Lietuvių literatūros tyrėjo Jurgio Lebedžio ir „Vagos“ leidyklos direktoriaus Jurgio Tornau pastangomis 1966 m. pradėta leisti „**Lituanistinės bibliotekos**“ serija – 1966–2001 m. išleistos 32 knygos. Kaip pažymi „Lituanistinės bibliotekos“ leidinių repertuarą teminiu, chronologiniu, žanriniu ir kitais aspektais magistro mokslo tiriamajame darbe išanalizavusi Virginija Vervečkaitė, serijos leidimas buvo „ne tik kapitalinis, analogų iki šiol neturintis lituanistinio paveldo leidybos projektas, bet ir kova už lietuvių bei valstybingumą. Nors serija buvo leidžiama be aiškesnės sistemos, ji vertinga tuo, kad leidiniuose pirmą kartą publikuoti kai kurie lituanistikos paminklai, lietuvių tautos kultūrinis palikimas, sunkiai prieinami senieji raštai“²⁰.

XVIII a. šaltinius „Lituanistinės bibliotekos“ serijoje reprezentuoja Mažosios Lietuvos filosofo, tautosakininko Pilypo Ruigio (1675–1749) veikalas „Lietuvių kalbos kilmės, būdo ir savybių tyrinėjimas“. Knyga apie lietuvių kalbą, jos kilmę ir pobūdį pirmąkart pasirodė 1747 m. vokiečių kalba. Daugiausia šios serijos leidinių skirta XIX a. rašytojams. Joje buvo išleista 1831 metų sukilimo dalyvio Jono Goštauto (1800–1871) 1839 metais Prancūzijoje lenkiškai parašytų atsiminimų vertimas „Ponas Teisėjaitis arba pasakojimas apie Lietuvą ir Žemaitiją“; Simono Stanevičiaus (1799–1848) „Raštai“ (pasakėčios, odė „Šlovė žemaičių“, „Dainos žemaičių“); Simono Daukanto (1793–1864) „Istorijos žemaitiškos“, „Raštų“ dvitomiais, „Vertimai ir sekimai“; Liudviko Adomo Jucevičiaus (1813–1846) veikalas „Mokyti žemaičiai“, atspindintis XIX a. pradžios Lietuvos bajorijos atsigrėžimą į lietuvišką kultūrą ir jos paveldo gaivinimą. Serijoje taip pat paskelbti Antano Tatarės (1805–1889), Motiejaus Valančiaus (1801–1875), Antano Baranausko (1835–1902) ir kitų autorių raštai, teminiai rinkiniai „Lietuvinkai“, „Lietuvių didaktinė proza“. „Lituanistinės bibliotekos“ darbus papildė moksliniai įvadai, komentarai, greta sudabartintų senųjų tekstų dalyje publikacijų pateikiamos originalų faksimilės.

Pasakysime, kad sudėtingomis sovietmečio sąlygomis ne visi iš planuotų paskelbti šaltinių išvydo dienos šviesą. Sovietinės epochos suvaržymus iliustruoja faktas, kad 1979 m. iš lotynų į lietuvių kalbą išverstą pirmąją spausdintą Lietuvos istoriją – Alberto Vijiūko-Kojelavičiaus „Lietuvos istorija“ – sovietinė cenzūra sustabdė spaustuvėje, o išspausdintą tiražą sunaikino. Kaip teigia A. Braziūnienė, „dalis tiražo sąmoningų spaustuvės darbininkų buvo išvogta ir korektūrinės kopijos savadarbiais įrišais plito visuomenėje kaip pagrindinė spauda“²¹. „Lituanistinės bibliotekos“ serijoje taip pat planuota paskelbti vertingą XVIII a. pabaigos šaltinį – bernardino, Troškūnų klebono Kiprijono Lukausko (gimė 1752 m.) „Pamokslų“ rinkinį. Tačiau „slogi tuometinė atmosfera, sovietinės valdžios priešiškus lietuvių literatūrai ir

²⁰ V. Vervečkaitė, *op. cit.*

²¹ Plg. A. Braziūnienė, „Knygos paminklai“, p. 57.

Lietuvos istorijai neleido nė pasiūlyti šio rinkinio spaudai²². Literatūrologo Juozo Karaciejaus pastangomis šaltinis pasirodė tik 1996 m.

„Lituanistinės bibliotekos“ serijoje kai kurie lituanistikos paminklai, lietuvių tautos kultūrinis palikimas buvo publikuotas pirmą kartą. Nauja buvo ir tai, kad sistemingai pradėti leisti ir kitakalbiai Lietuvos kultūros istorijos paminklai – šaltiniai, parašyti lotynų, lenkų, vokiečių, rusėnų kalbomis. Atsižvelgiant į tai, kad serija buvo skirta ne tik akademinėi, bet ir plačiajai visuomenei, spausdinami tekstai buvo verčiami į lietuvių kalbą.

Sovietinės okupacijos metais LDK laikotarpio politinės istorijos tyrimai buvo negalimi, todėl pagrindinis akcentas kryo į socialinius klausimus. Pradėtos leisti naujos šaltinių serijos, kuriose skelbti ir XVIII a. dokumentai. Iš tokių išleistų dokumentų būtina paminėti tritomį rinkinį **„Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais“**. 1959 m. pasirodęs pirmasis leidinio tomas apėmė XVI–XVII a. dokumentus. Kitaip nei „Lituanistinėje bibliotekoje“, šiame šaltinių rinkinyje apsispręsta skelbti dokumentus originalo kalba (rusėnų ir lenkų), jų neverčiant į lietuvių kalbą. Rinkinyje lietuviškai pateikiamos tik išsamios kiekvieno dokumento anotacijos²³. Tokiu pat principu parengtas antrasis dokumentų rinkinio tomas, skirtas kaip tik XVIII a. Akademiko Konstantino Jablonskio (1892–1960) vadovaujami istorikai Rimantas Jasas ir Jonas Orda iš LDK referendorių ir Asesorių teismų archyvinių bylų, taip pat Kauno magdeburgijos knygų atrinko ir išleido 184 dokumentus, atspindinčius socialinius santykius valstybiniuose LDK dvaruose (seniūnijose ir ekonomijose) XVIII a.²⁴

Daug vertingų mokslo istorijos šaltinių 1982–1996 m. buvo paskelbta Vilniaus universiteto mokslininkų bei Lietuvos mokslo istorikų ir filosofų asociacijos inicijuotoje, leidyklos „Mokslas“ leistoje serijoje **„Lietuvos mokslo paminklai“**. Redakcinę serijos kolegiją sudarė iškilūs to meto mokslo atstovai: Vilniaus universiteto rektorius, matematikas prof. Jonas Kubilius, taip pat matematikas prof. Algimantas Bikelis, kalbininkas prof. Arnoldas Piročkinas, istorikai akademikas Vytautas Merkys ir prof. Algirdas Šidlauskas²⁵. Iš paskelbtų 16 tomų XVIII a. pristato knygos „Tomas Žebrauskas ir jo mokiniai“ (sudarytojas Vladimiras Zubovas, 1986 m.), „Vilniaus akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai“ (sudarytojai E. Ulčnaitė, A. Šidlauskas, 1987 m.) ir „Georgo Forsterio laišakai iš Vilniaus“ (sudarytojas Jonas Kilius, 1988 m.), apimanti 145 žymaus gamtininko, keliautojo ir rašytojo laiškus

²² V. Bogušis, „Iš „Pamokslų“ rengimo istorijos ir archyvų“, *Kiprijonas Lukauskas, Pamokslai*, Vilnius, 1996, p. 14.

²³ *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais*, d. 1: XVI–XVII amžiai, sud. K. Jablonskis, Vilnius, 1959.

²⁴ *Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčai su dvarų valdytojais*, d. 2: XVIII amžius, sud. R. Jasas ir J. Orda, Vilnius, 1961.

²⁵ A. Braziūnienė, „Knygos paminklai“, p. 57.

K. G. Heinei, J. G. Cimermanui ir kitiems, rašytus 1783–1788 m. XVIII a. istorijai taip pat reikšmingi serijos knygoje „Vilniaus akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai“ paskelbti Vizituojančių provincijų memorialų knygos dokumentai iš 1700–1736 m. laikotarpio²⁶.

„Lietuvos mokslo paminklų“ serijoje, kaip ir „Lituanistinės bibliotekos“, šaltiniai skelbiami išversti į lietuvių kalbą.

Nuo 1987 m. filosofinės minties šaltiniai pradėti publikuoti serijoje „**Iš Lietuvos filosofijos palikimo**“. Šioje serijoje 1989 m. pasirodė Kazimiero Narbuto (1738–1807) „Raštų“ leidinys, kuriame paskelbtas į lietuvių kalbą išverstas jo veikalas „Logika czyli rozważania y rozsądzania rzeczy Nauka“ (w Wilnie 1769)²⁷. Atkūrus Lietuvos Nepriklausomybę šios serijos leidinių pasirodė su dviguba prieskyra – greta serijos „Iš Lietuvos filosofijos palikimo“, Vilniaus universiteto istorijai vertingi šaltiniai buvo priskiriami ir 1999 m. įkurtai serijai „**Fontes historiae universitatis Vilmensis**“²⁸. Taip pasirodė XVIII a. pabaigos–XIX a. pradžios filosofinei minčiai reikšmingi paminklai: Angelo Daugirdo (1776–1835) „Raštų“ rinktinė²⁹ ir Jano Sniadeckio (1756–1830) „Raštai“³⁰.

Mokslų akademijos Istorijos institutas, Mokslų akademijos centrinė biblioteka ir „Minties“ leidykla 1982 m. pradėjo leisti seriją „**Lietuvos teisės paminklai**“ ir paskelbė ypač vertingų archyvinių teisės šaltinių, tokių kaip Biržų dvaro teismo knygos³¹, Raganų teismų dokumentai³² ir Lietuvos vyriausiojo tribunolo sprendimai³³. 2003 m. šioje serijoje pasirodė šviesios atminties teisės istoriko Vytauto Raudeliūno parengta knyga „Žagarės dvaro teismo knygos (1670–1751)“³⁴. Pabrėžtina, kad

²⁶ *Vilniaus akademijos vizitatorių memorialai ir vyresniųjų nutarimai*, sud. E. Ulčinaitė ir A. Šidlauskas, Vilnius, 1987, p. 141–168.

²⁷ *Kazimieras Narbutas. Raštai*, par. R. Plečkaitis, Vilnius, 1989.

²⁸ Vilniaus universiteto senato sprendimas priimtas 1999 m. pavasarį, pirmoji knyga išėjo 2002 m., žr. *Leidinių serijos Fontes historiae universitatis Vilmensis nuostatai. Patvirtinta Vilniaus universiteto Senato komisijos 2010 m. gegužės 6 d. posėdžio nutarimu Nr. SK-2010-8-62*. Prieiga internetu: http://www.vu.lt/site_files/InfS/fontes_historiae_nuostatai.pdf [žiūrėta 2014 07 12].

²⁹ A. Daugirdas, *Raštai: logika, pažinimo teorija, moralės filosofija: rinktinė*, iš lenkų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Plečkaitis, Vilnius, 2006.

³⁰ J. Sniadeckis, *Raštai: filosofijos darbai*, iš lenkų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė R. Plečkaitis, Vilnius, 2007.

³¹ *Biržų dvaro teismo knygos (1620–1745) = Судебные книги Биржайского имения (1620–1745) = Gerichtsbücher des Hofes Biržai (1620–1745)*, par. V. Raudeliūnas, R. Firkovičius (*Lietuvos teisės paminklai*, t. 1), Vilnius, 1982.

³² *Raganų teismai Lietuvoje = Судебные процессы над ведьмами в Лутве = Hexenprozesse in Litauen*, par. K. Jablonskis ir R. Jاسas (*Lietuvos teisės paminklai*, t. 2), Vilnius, 1987.

³³ *Lietuvos vyriausiojo tribunolo sprendimai, 1583–1655 = Решения Главного Лутовского Трибунала, 1583–1655 = Urteile des Litauischen Haupttribunals, 1583–1655*, par. V. Raudeliūnas ir A. Baliulis (*Lietuvos teisės paminklai*, t. 3), Vilnius, 1988.

³⁴ *Žagarės dvaro teismo knygos (1670–1751) = Księgi sądowe dworu Żagorskiego (1670–1751) = Gerichtsbücher des Gutshofes Żagaré (1670–1751)*, par. V. Raudeliūnas, A. Baliulis, R. Firkovičius (*Lietuvos teisės paminklai*, t. 4), Vilnius, 2003.

„Lietuvos teisės paminklų“ serijos dokumentų rengimo principai analogiški „Lietuvos magdeburginių miestų privilegijų ir aktų“ serijos leidiniams.

Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę 1990 m., šaltinių leidybos srityje atsivėrė naujos galimybės. G. Lesmaičio skaičiavimu, laikotarpiu nuo 1990 m. iki 2006 m. Lietuvoje pasirodė mažiausiai 87 šaltinių publikacijos, ne mažiau kaip 26 Lietuvos Metrikos knygos, taip pat daug smulkesnių šaltinių publikacijų įvairiuose leidiniuose ir monografijose. Iš jų apie 57 šaltinių publikacijos buvo išverstos į lietuvių kalbą³⁵.

Taip pat atsirado daug naujų lituanistinių paveldą pristatančių serijų – „Archivum Lithuanicum“, „Senoji lietuvių literatūra“, „Senosios literatūros studijos“, „Ištakos“, „Bibliotheca Baltica“ ir kitos. Iš jų išskirtina Lietuvių literatūros ir tautosakos instituto leidžiama „Ištakų“ serija. Nuo kitų serijų ji skiriasi didesniu dėmesiu meniniam žodžiui, įvairių tipų, rūšių ir žanrų grožinei literatūrai, tiems raštijos paminklams, kurie suteikia žinių apie patį literatūros procesą ir jo aplinkybes³⁶. Čia paskelbti Martyno Liudviko Rėzos (1776–1840) veikalai „Žinios apie 1813 ir 1814 metų karo žygius iš vieno Prūsijos armijos kapeliono dienoraščio“³⁷ ir „Lietuvių kalbos seminaro istorija“³⁸. 2003 m. pasirodė Mykolo Pranciškaus Karpavičiaus rinktinių pamokslų tomas, kurį spaudai parengė ir komentarus parašė Kristina Mačiulytė³⁹.

Daugiautautės XVIII a. LDK istoriją skaitytojams atvėrė „Ištakų“ serijoje paskelbtas anoniminis XIX a. pradžios Lietuvos sentikių literatūros ir istoriografijos paminklas „Degučių metraštis“, kuriame pramaišiu aprašomi Kuršo, Lietuvos ir Rusijos sentikių gyvenimo įvykiai, bažnyčios ir pasaulietinė istorija⁴⁰ bei nuo Gardino kilusio žydo Saliamono ben Jošuos (1753–1800) „Gyvenimo istorija“⁴¹. Šioje knygoje, pirmą kartą išleistoje Berlyne 1792–1793 m. vokiečių kalba, aprašomi paskutiniai Abiejų Tautų Respublikos gyvavimo dešimtmečiai: socialinis kontekstas, konfesiniai, luomų santykiai⁴².

³⁵ G. Lesmaitis, „Rašytinių LDK“, p. 32.

³⁶ S. Narbutas, „Pratarmė“, *Mykolas Pranciškus Karpavičius. Rinktiniai pamokslai*, Vilnius, 2003, p. 10.

³⁷ L. Rėza, *Žinios ir pastabos apie 1813 ir 1814 metų karo žygius iš vieno Prūsijos armijos kapeliono dienoraščio. Mūšių, kurių liudininku teko būti pačiam autoriui, aprašymai*, išvertė R. Šaltenis, komentarus parengė D. Pociūtė ir V. Pugačiauskas, Vilnius, 2000.

³⁸ M. L. Rėza, *Lietuvių kalbos seminaro istorija*, par. L. Citavičiūtė, Vilnius, 2003.

³⁹ Mykolas Pranciškus Karpavičius, *Rinktiniai pamokslai*, par., iš lenkų kalbos vertė, įvadinį straipsnį ir komentarus parašė K. Mačiulytė, Vilnius, 2003.

⁴⁰ *Degučių metraštis. Chronografas, arba Kuršo ir Lietuvos metraštis*, par. N. Morozova, į lietuvių kalbą išvertė I. Potašenko, pratarmę parašė N. Morozova, G. Potašenko, komentarus parašė G. Potašenko, Vilnius, 2004.

⁴¹ Saliamonas Maimonas, *Gyvenimo istorija*, iš vokiečių kalbos vertė V. Gaigalaitė, Vilnius, 2004.

⁴² Plačiau žr. K. Mačiulytė, „Saliamonas Maimonas – racionalus filosofas ir prieštaringa asmenybė“, *Metai*, 2005, nr. 8–9 (rugpjūtis–rugsėjis). Prieiga internetu: <http://www.tekstai.lt/buvo/metai/20050809/maimonas.htm> [žiūrėta 2014 07 07].

„Ištakų“ serijoje daugiausiai dėmesio skiriama teksto vertimui, šitaip atveriant senosios raštijos klotus Lietuvos skaitytojui. Svarbu tai, kad dalyje publikacijų pateikiami ir originalūs tekstai. Originalo kalbomis su vertimu į lietuvių kalbą paskelbtas „Degučių metraštis“ (šaltinio tekstas rusų kalba), M. P. Karpavičiaus pamokslai (šaltinio tekstas lenkų kalba), Martyno Liudviko Rėzos „Lietuvių kalbos seminaro istorija“ (šaltinio tekstas vokiečių kalba). Visas publikacijas praturtina išsamūs dalykiniai ir tekstologiniai komentarai.

Kiek kitokių tikslų siekė 1999 m. įkurtas tarpdisciplininis mokslo žurnalas „**Archivum Lithuanicum**“. Leidinio sumanytojai, konstatuodami, kad „tyrimų metodika ne visada spėja su augančia ir įvairėjančia publikuojamų šaltinių medžiaga“, siekė „ugdyti teorinę mintį apie teksto istoriją“, o kartu atsigręžti „į tradicinę filologiją: senesnių lietuviškų raštų šaltinių, tų raštų sąsajų ir apskritai genezės studijas“⁴³. Per penkiolika veiklos metų žurnalas ne tik pasiekė svarbių rezultatų skelbdamas naujausius atradimus ir tyrimus lietuvių rašomosios kalbos istorijos, bendrinių kalbų istorijos, senųjų tekstų filologijos ir tekstologijos, kultūros istorijos ir knygotyros srityse, bet ir išleido vertingų šaltinių publikacijų serijoje „Bibliotheca Archivi Lithuanici“. XVIII a. kalbos istorijai reikšminga Vilmos Zubaitienės parengta knyga „Neišlikusių XVIII amžiaus Mažosios Lietuvos rankraščių žodynų fragmentai“ (Vilnius, 2009)⁴⁴ ir Giedriaus Subačiaus paskelbtas Krokuvos Čartoriskių bibliotekoje išlikęs anoniminės (pasirašytos tik kriptonimu *X. D. K. P. S.*) žemaitiškos lietuvių kalbos gramatikos rankraštis – seniausia žinoma žemaičių tarpe grįsta lietuvių kalbos gramatika⁴⁵. „Bibliotheca Archivi Lithuanici“ pirmą kartą paskelbė šios gramatikos rankraštį: fotokopijas, perrašą ir vertimą į lietuvių kalbą. Knygą praturtina Giedriaus Subačiaus ir Halinos Karaš straipsniai apie gramatikos rankraštį, jo lietuvių ir lenkų kalbos ypatybes.

Kalbos istorijos tyrimams svarbios rankraščių žodynų publikacijos, spaudai rengiamos Lietuvių kalbos institute. 2009 m. buvo pradėtas leisti tritomis rankraštinis XVIII a. šaltinis – Jokūbo Brodovskio „Lexicon Germanico-Lithvanicum et Lithvanico-Germanicum“ (parengė Vincentas Drotvinas). Tai dokumentinis leidimas su faksimile, perrašu ir žodžių registru.

Lietuvos istorijos šaltinių publikavimo srityje svarų indėlį įnešė Lietuvos istorijos instituto mokslininkai. Lietuvai atkūrus Nepriklausomybę buvo pradėtos leisti naujos dokumentų rinkinių serijos, kuriose tarp kitų laikotarpių dokumentų skelbiami ir

⁴³ „Pratarmė“, *Archivum Lithuanicum*, t. 1, Vilnius, 1999, p. 5.

⁴⁴ Knygoje pirmą kartą publikuojami kalbininko Kazimiero Būgos 1921 m. Karaliaučiuje daryti išrašai iš iki mūsų dienų neišlikusio XVIII a. vokiečių–lietuvių kalbų žodyno ir neišlikusio Jokūbo Brodovskio žodyno lietuvių–vokiečių kalbos dalies. Darbą sudaro detali įrašų analizė, faksimilės ir perrašai su tekstologiniais ir dalykiniais komentarais.

⁴⁵ *X.D.K.P.S. Lietuvių kalbos gramatika: XIX amžiaus pradžia*, par. G. Subačius, Vilnius, 2002.

XVIII a. šaltiniai. Viena pirmųjų serijų, pradėtų leisti Lietuvos istorijos institute po Nepriklausomybės atkūrimo, buvo prof. Antano Tylos ir Algirdo Baliulio inicijuota serija „**Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai**“. Šios serijos tikslas – susisteminti savivaldą turėjusių Lietuvos miestų dokumentus ir aktus. Pirmasis serijos tomas pasirodė 1991 m., o 2013 m. vasarą 8-asis tomas, apimantis Lazdijų (1597–1772 m.) ir Simno (1625–1792 m.) miestų dokumentus. Per dešimtmetį buvo išleisti šaltinių tomai, aprėpiantys Joniškio, Jurbarko, Kretingos, Skuodo, Šiaulių, Šventosios, Varnių, Kėdainių, Alytaus, Merkinės, Trakų dokumentus. Šios serijos dokumentai skelbiami šaltinio kalba (rusėnų, lenkų), lietuviškai pateikiant tik dokumento anotaciją⁴⁶.

Dar vieną Lietuvos istorijos instituto leidžiamą mažos apimties šaltinių seriją – „**Historiae Lituaniae Fontes Minores**“ – 1997 m. atvėrė Juozo Tumelio parengtas Tado Kosciuškos sukilimo (1794 m.) lietuviškų raštų tomas. 2002 m. šioje serijoje buvo paskelbtas kitas reikšmingas XVIII a. istorijos šaltinis – iškilus Prūsijos raštijos tyrėjo Gotfrydo Ostermejerio (1716–1800) keturių rankraščių, skirtų senųjų prūsų religijos ir kultūros istorijai, publikacija vokiečių kalba su tekstų vertimu į lietuvių kalbą (parengė archeografė Vilija Gerulaitienė). Lietuvos istorijos instituto inicijuotoje serijoje „**Lietuvos užsienio politikos dokumentai**“ iš XVIII a. šaltinių buvo paskelbta pirmoji Lenkijos ir Lietuvos valstybės padalijimų dokumentų dalis – Sankt Peterburgo konvencijos⁴⁷. Dabar spaudai rengiamoje antrojoje dalyje pasirodys pirmojo ir antrojo padalijimo įteisinimo dokumentai – Abiejų Tautų Respublikos sutartys su Rusija, Austrija ir Prūsija.

Tiek „*Historiae Lituaniae Fontes Minores*“, tiek „*Lietuvos užsienio politikos dokumentų*“ serijų leidėjai laikosi nuostatos publikuojant istorinį šaltinį skelbti ir dokumento originalą, ir jo vertimą į lietuvių kalbą.

Aštuonioliktojo šimtmečio Lietuvos istorijos šaltinių publikacijas papildė „**Lietuvos Metrikos**“ knygų serijoje 2005 m. paskelbta LDK mažosios raštinės Lietuvos Metrikos 556-oji, arba 35-oji Viešųjų reikalų knyga, apimanti 1791–1792 m. dokumentus – t. y. įrašytas Ketverių metų seime 74 miestams išduotas privilegijas⁴⁸. Tai

⁴⁶ *Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai*, t. 1: Joniškis, Jurbarkas, sud. A. Tyla, Vilnius, 1991; t. 2: Kretinga, Skuodas, Šiauliai, Šventoji, Varniai, Veliuona, Viečkėnai, Virbalis, Vladislavovas, sud. A. Tyla ir D. Žygelis, Vilnius, 1997; t. 3: Kėdainiai, sud. A. Tyla, Vilnius, 2002; t. 4: Alytus, sud. A. Tyla, Vilnius, 2006; t. 5: Merkinė, sud. A. Baliulis; spaudai parengė D. Antanavičius, A. Baliulis, R. Firkovičius, Vilnius, 2007; t. 6: Trakai, sud. A. Baliulis; spaudai parengė D. Antanavičius, A. Baliulis, R. Firkovičius, Vilnius, 2008; t. 7: Merkinės miesto aktai, sud. A. Baliulis, Vilnius, 2010; t. 8: Lazdijai. Simnas, par. J. Drungilas, Vilnius, 2013.

⁴⁷ *Lenkijos–Lietuvos valstybės padalijimų dokumentai*, d. 1: Sankt Peterburgo konvencijos, sud. R. Šmigelskytė-Stukienė, Vilnius, 2008.

⁴⁸ *Lietuvos Metrika. Knyga Nr. 556 (1791–1792). Viešųjų reikalų knyga 35*, par. A. Baliulis, R. Firkovičius, E. Rimša, Vilnius, 2005.

pirma ir kol kas vienintelė XVIII a. Lietuvos Metrikos knygų publikacija. Laikantis „Lietuvos Metrikos“ knygų leidybos principų, šaltinis paskelbtas originalo (lenkų ir lotynų kalbomis) be vertimo į lietuvių kalbą.

Filosofijos istorijos srityje po Lietuvos Nepriklausomybės atkūrimo taip pat pasirodė naujų šaltinių publikacijų ir tęstinių leidinių. 1990 m. tuometiniame Filosofijos, sociologijos ir teisės institute (dabar – Lietuvos kultūros tyrimų institutas) buvo pradėta leisti serija „**Lietuvos filosofijos istorija. Paminklai ir tyrinėjimai**“. Iš aštuonioliktojo šimtmečio Lietuvos filosofijos šaltinių šioje serijoje buvo paskelbtas iškilaus Vilniaus universiteto mokslininko Jeronimo Stroinovskio (1752–1815) veikalas „Prigimtinės teisės mokslas“ su vertimu į lietuvių kalbą. Publikacijos sudarytojas, mokslinis redaktorius ir vertėjas filosofas Dalius Viliūnas šaltinio vertimą papildė J. Stroinovskio veikalą „Nauka prawa przyrodzonego, politycznego, ekonomiki polityczney i prawa narodów“ faksimilėmis ir išsamiais moksliniais straipsniais⁴⁹.

Apimtimi ir teikiamos informacijos svarba iš Lietuvoje po Nepriklausomybės paskelbimo išleistų XVIII a. šaltinių reikšmingą vietą užima Vilniaus vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio 1782–1784 m. atliktos vizitacijos šaltinių publikacija, Lietuvių katalikų mokslo akademijos leidžiama serijoje „**Fontes historiae Lituaniae**“ („**Lietuvos istorijos šaltiniai**“). Per 10 metų paskelbtos 4 knygos, skirtos Kauno, Pabaisko, Ukmergės ir Breslaujos dekanatų vizitacijoms⁵⁰. Šaltinis pradėtas publikuoti dviem kalbomis – originalo kalba ir su lietuvišku vertimu. Tačiau laikantis tokio šaltinio skelbimo principo buvo išleista tik pirmoji knyga – Kauno dekanato vizitacija⁵¹. Vėliau, pasirinkus „pigaus ir greito parengimo“ kelią, šaltinio vertimo buvo atsisakyta ir imtasi vien sumoderninto jo perrašo, neretai net „ištaisant to meto rašovo padarytas klaidas“. Vizitacijos šaltiniai lietuvių kalba neturi nei anotacijų, nei rodyklių, nors publikuojama medžiaga daugiausia aprėpia etnines lietuvių žemes⁵².

Svarbių XVIII a. raštijos paminklų, tokių kaip „Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis“⁵³, „Dovanų Vilniaus universiteto bibliotekai knyga“⁵⁴ ar Jono Antano Proišhofo (1663–1721) 1707 m. parašytas veikalas „Akademijos laurais žydintis

⁴⁹ J. Stroinovskis, *Prigimtinės teisės mokslas*, sudarytojas ir mokslinis redaktorius, vertėjas, įvado ir komentarų autorius D. Viliūnas, Vilnius, 2011.

⁵⁰ „Fontes historiae Lituaniae“ serijoje išleisti 7 (Breslaujos dekanato vizitacija) ir 8 (Ukmergės dekanato vizitacija) tomai prieinami internetiniame Lietuvių katalikų mokslo akademijos puslapyje <http://www.lkma.lt/index.php?id=121> [žiūrėta 2014 07 08].

⁵¹ *Vyskupo Ignoto Jokūbo Masalskio Kauno dekanato vizitacija 1782 m. = Visitatio Decanatus Kau-nensis ab episcopo Ignatio Iacobo Masalskis anno 1782 peracta = Wizytacja Dekanatu Kowieńskiego z 1782 r. przez biskupa Ignacego Jakóba Massalskiego*, sudarė ir parengė V. Jogėla, Vilnius, 2001.

⁵² Plg. R. Šmigelskytės-Stukienės recenziją knygai *Pabaisko dekanato vizitacija 1782–1784 m.*, žr. *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 3, sud. D. Antanavičius, Vilnius, 2011, p. 207–211.

⁵³ *Vilniaus jėzuitų kolegijos dienoraštis, 1710–1723 metai*, par. I. Katilienė, Vilnius, 2004.

⁵⁴ *Pamirštoji mecenatystė: dovanų Vilniaus universiteto bibliotekai knyga, 1792–1832*, sud. A. Pa-cevičius, Vilnius, 2011.

Jogailos ir Batoro Vilniaus universitetas⁵⁵, paskelbta ir jau minėtoje „*Fontes historiae universitatis Vlnensis*“ serijoje, 2011 m. Vilniaus universiteto Senato nutarimu pakeitusioje pavadinimą ir pavadintoje „**Fontes et studia historiae universitatis Vlnensis**“⁵⁶. Šios serijos tikslas – „išsaugoti ir skelbti senuosius rankraščius ir spausdintus dokumentus, svarbius ne tik Vilniaus universitetui, bet ir Lietuvos bei užsienio šalių kultūrai, mokslui, skatinti unikalių Vilniaus universiteto istorijos šaltinių vertimus, tyrinėjimus, supažindinti Lietuvos ir Europos šalių visuomenes su Vilniaus universiteto turimomis mokslo paveldo vertybėmis, kelti Vilniaus universiteto ir Lietuvos mokslo prestižą“⁵⁷.

Svarbią vietą tarp išleistų XVIII a. istorijos šaltinių užima įvairūs egodokumentai, leidžiami kaip pavieniai leidiniai ar serijos. 2008 m. pradėta leisti „**Lietuvos Didžiųjų Kunigaikščių rūmų studijų**“ seriją atvėrė Liudvikos Byševskos „1786 metų kelionės į Vilnių dienoraštis“, paskelbtas originalo (lenkų) kalba su vertimu į lietuvių kalbą ir papildytas gausiais dalykiniais komentarais⁵⁸. 2007–2009 m. pasirodė Regionų kultūrinių iniciatyvų centro pastangomis parengtas Mykolo Kleopo Oginskio (1765–1833) „Atsiminimų“ vertimas į lietuvių kalbą⁵⁹. Vilniaus universitete 2010–2013 m. vykdytas Lietuvos mokslo tarybos finansuotas projektas „Lietuvos egodokumentinis paveldas“, kėlęs tikslą „atlikus Lietuvos egodokumentinio paveldo, t. y. atsiminimų, dienoraščių, laiškų, autobiografinių tekstų ir pan. inventorizaciją ir istorinės-genetinės tipologijos bei raidos tyrimus, atverti egodokumentus virtualioje erdvėje Europai ir pasauliui“⁶⁰.

Projektą „Lietuvos egodokumentinis paveldas“ vykdžiusi tarptautinė mokslininkų grupė paskelbė dvi šaltinių publikacijas: Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 metų kelionės dienoraštį⁶¹ ir Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metais dienoraštį⁶². Publikuojant abu šaltinius laikytasi principo modernizuoti originalų tekstą

⁵⁵ J. A. Proištofas, *Akademijos laurais žydintis Jogailos ir Batoro Vilniaus universitetas = Universitas Vlnensis, Jagiellonico-Batoreana laurearum academicarum florida*, vertė ir komentarus parašė E. Grigonis, įžanginio straipsnio autorius L. Jovaiša, Vilnius, 2009.

⁵⁶ Vilniaus universiteto administracijos ir Senato leidinys, 2011 02 11 Nr. 3 (443), prieiga internetu: http://www.vusa.lt/uploads/user/files/dokumentai/informaciniai_biuletiniai/2011-3.pdf [žiūrėta 2014 07 12].

⁵⁷ „Fontes et studia“, prieiga internetu: http://www.vu.lt/lt/studijos/akademini-konsultavimas/45-studijos/site_files/SD/Stojantiesiems/05%20Konkursinio%20balo%20skai%20C4%8Ddiavimo%20metodika_2012-06-14.pdf [žiūrėta 2014 07 07].

⁵⁸ L. Byševska, *1786 metų kelionės į Vilnių dienoraštis = L. Byszewska, Żurnal podróży do Wilna z roku 1786*, sud. V. Dolinskas, P. J. Jamskis, E. Manikovska, Vilnius, 2008.

⁵⁹ M. K. Oginskis, *Atsiminimai apie Lenkiją ir lenkus nuo 1788 iki 1815 metų pabaigos*, iš prancūzų į lietuvių kalbą vertė V. Baranauskas, t. 1, Vilnius, 2007, t. 2–3, Vilnius, 2009.

⁶⁰ Prieiga internetu <http://legodoc.lt/apie-projekta/> [žiūrėta 2014 07 08].

⁶¹ *Juozapo Jurgio Hilzeno 1752–1754 metų kelionės dienoraštis = Dziennik podróży Józefa Jerzego Hylzena z lat 1752–1754*, sud. A. Pacevičius, Vilnius, 2013.

⁶² *Butlerio kelionės į Italiją ir Vokietiją 1779–1780 metais dienoraštis = Dziennik podróży Butlera do Włoch i Niemiec w latach 1779–1780*, sud. A. Pacevičius, par. W. Chorążyczewski, A. Pacevičius, A. Rosa, Vilnius, 2013.

rašybos ir skyrybos požūriū, žodžiai transkribuoti ir perteikti dabartiniais rašybos ženklais, tačiau išlaikomi šaltinio teksto kalbos ypatumai, kuo mažiau kišamasi į autoriaus dėstymo struktūrą, leksiką, stilių. Šias dvi publikacijas išskiria tai, kad J. J. Hilzeno kelionės dienoraštis pasirodė tiek originalo (lenkų ir lotynų) kalbomis, tiek su vertimu į lietuvių kalbą, o Butlerio kelionės dienoraščio publikacijoje pasirinktas šaltinių publikavime itin retas reiškinys – greta originalaus šaltinio lenkų kalba, pateikti svarbesnių ištraukų vertimus į lietuvių kalbą, tokio pasirinkimo išsamiau nedetalizuojant.

Šaltinių publikavimo problemos

Pateikta šaltinių publikavimo apžvalga rodo, kad daugiausia XVIII a. šaltiniai skelbiami serijiniuose leidiniuose, atrenkami ir rengiami spaudai pagal kiekvienos šaltinių serijos keliamus tikslus. Sovietmečiu šaltinių leidybos serijos buvo organizuojamos daugiausia tarpinstituciniu principu ir telkėsi apie kurią nors vieną leidyklą, o atkūrus Nepriklausomybę pagrindinius publikavimo darbus vykdo mokslo institutai, šaltinių leidyba atliepia konkrečios institucijos misiją ir strateginius tikslus. Lietuvių kalbos institutas daug dėmesio skiria lietuvių kalbos paminklų leidybai, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas – naratyvinio pobūdžio šaltiniams, Lietuvos kultūros tyrimų institutas – filosofijos paminklams. Lietuvos istorijos institutas ir Vilniaus universitetas daugiausia leidžia dokumentinio pobūdžio šaltinius⁶³. Natūralu, kad pagrindiniai šaltinių leidėjai yra mokslo institucijos. Šioje srityje reikšmingų rezultatų pasiekė visi keturi humanitariniai Lietuvos institutai.

Atidžiau pažvelgus į išleistus šaltinius akivaizdu, kad publikacijos rengiamos nesilaikant kokios nors vieningos rengimo sistemos ar suvienodintų principų. Šaltinių rengimas spaudai iki šiol Lietuvoje nereglamentuotas. Nėra parengta nei privalomo, nei rekomendacinio pobūdžio taisyklių, kaip reikėtų parengti kitakalbį šaltinį spaudai, išskyrus Valstybinės lietuvių kalbos komisijos 2007 m. liepos 3 d. Nr. R-2 nutarimu priimtas „Rekomendacijas dėl lietuvių kultūrai reikšmingų senųjų tekstų publikavimo bendrųjų reikalavimų“. Šios „rekomendacijos“ skirtos „moksliniams ir mokslo populiarinamiesiems senųjų tekstų leidimams, rengiamiems pagal Lietuvos Respublikos Vyriausybės patvirtintą Lietuvių kultūrai reikšmingų publikuotinių raštijos paminklų sąrašą“⁶⁴.

Tokia padėtis susiklostė tiek dėl skirtingų istoriografinių mokyklų, jų požiūrio ir tradicijų, tiek dėl skelbiamo šaltinio pobūdžio, tiek dėl to, kad tekstus spaudai rengia ir skelbia kelių mokslo šakų atstovai (filologai, istorikai, filosofai, menotyrininkai,

⁶³ Plg. G. Lesmaitis, „Rašytinių LDK“, p. 30–33.

⁶⁴ Rekomendacija dėl lietuvių kultūrai reikšmingų senųjų tekstų publikavimo bendrųjų reikalavimų, *Gimtoji kalba* [interaktyvus]. Prieiga internetu: <http://www.lti.lt/failai/SLL23> [žiūrėta 2014 07 09].

knygotyrininkai), turintys savą požiūrį į šaltinio teikiamą vertę ir neretai nelinkę bendradarbiauti vieni su kitais.

Kiekvienos publikacijos rengėjas priverstas parengti naujus publikavimo principus ir jais vadovautis. Pažymėsime, kad neretai vienos serijos leidiniuose taikomi skirtingi rengimo principai. Antai 1959 m. pirmajame „Lietuvos valstiečių ir miestelėnų ginčų su dvarų valdytojais“ tome sudarytojas K. Jablonskis apsisprendė skelbdamas dokumentus rusėnų ir lenkų kalbomis palikti senąją rašybą, nebandydamas jos „priderinti prie dabartinės baltarusių ir lenkų kalbų rašybos“. Jis keitė tik nebevertojamas raides, iškeltas raides nukėlė į eilutę. Antrajame tome „siekiant tik nežymiai moderninti rašybą“, jau buvo keičiamas didžiųjų raidžių rašymas ir patikslinta skyryba.

Dar sudėtingesnė situacija ryškėja „Lietuvos magdeburginių miestų privilegijų ir aktų“ serijos leidiniuose. Skelbdamas pirmąjį tomą 1991 m. A. Tyla pabrėžė, kad „mes dar neturime Lietuvos istorikų ir kitų specialistų sudarytų šaltinių publikavimo taisyklių. Todėl leidinys parengtas, vadovaujantis kaimyninėse šalyse naudojamomis tokiomis taisyklėmis, tačiau jos šiek tiek modifikuotos“. Buvo remiamasi 1953 m. Vroclave išleista „Instrukcja wydawnicza dla źródeł historycznych od XVI do połowy XIX wieku“ ir 1969 m. Maskvoje pasirodžiusiu leidiniu „Правила издания исторических документов в СССР“. Atsižvelgiant į šiuose leidiniuose nurodytas taisykles, tekstų rašyba ir skyryba sumoderninta, tačiau „buvo paliktos kalbos ypatybės, susijusios su vietos tarme, taip pat gretimos žodžių formos. Buvusios prieš redaguojant tekstus klaidingos žodžių formos duodamos išnašoje. Lotyniški žodžiai su lenkiška galūne transkribuojami į lenkišką rašybą“⁶⁵ ir t. t. Tokiais principais vadovaujantis parengtos ir išleistos 7 serijos knygos (jose tekstų rašyba moderninta, žodžiai transkribuojami šių dienų rašybos ženklais, skyrybos ženklai rašomi laikantis dabartinių reikalavimų ir pagal prasmę). Tačiau 8-oji knyga išleista jau laikantis visiškai kitų šaltinio perrašo principų. Dokumentus rengusio spaudai Jono Drungilo nuomone, „modernizuojant lenkiškų dokumentų rašybą dingsta ne tik dalis ano meto teksto kolorito, bet suniveliuojama dauguma dokumento rašovo ortografijos ypatumų. Žinoma, jeigu autentiško teksto perteikimą priskirtumėme kalbinei sferai – lenkų ortografijos raidai, jos subtilumams, tokiu atveju istorikas lieka pragmatikas, tampantis tik jam rūpimos informacijos „sandėlininku“⁶⁶. Autorius atkreipia dėmesį į publikuojant šaltinius neretai taikomą aktų tekstų trumpinimą, atsisakant perteikti aktų formuliarą ir laiko tai ydinga praktika.

Diskutuodami dėl šaltinio teksto publikavimo principų galime išskirti dvi nesutariančias stovyklas – archeografus, pasisakančius už būtinybę grafiškai perteikti autentišką šaltinį, ir šio būdo kritikus, pagrindiniu atskaitos tašku laikančius „kuo mažesnę skaitymo diskomfortą“, ypač jei leidinys skirtas ne vien akademinėi, bet ir

⁶⁵ A. Tyla, „Įvadas“, *Lietuvos magdeburginių*, t. 1, p. 13.

⁶⁶ J. Drungilas, „Įvadas“, *Lietuvos magdeburginių miestų*, t. 8, p. 22.

platesnei visuomenės daliai (t. y. siekiama sumoderninti publikuojamą tekstą, „įstai-syti“ tekste buvusias „klaidas“, didžiąsias ir mažąsias raides rašyti pagal dabartinius rašybos reikalavimus, sumoderninti skyrybą, kad būtų lengviau suprasti neretai ypač ilgus leidžiamo teksto sakinius, ir t. t.). Laviruojant tarp stovyklų neretai pasirenka-mas „vidurio kelias“ – siekiama derinti abu teksto perteikimo būdus.

Vienas „vidurio kelio“ paieškos pavyzdžių yra Maskvos okupacijos laikotarpio šaltinių publikacija (spaudai parengė Elmantas Meilus), taip pat Algimanto Kaminsko parengtos XVIII a. Pasvalio ir Stakliškių bažnytinių metrikų knygos⁶⁷. Šiuose leidiniuose pasirinkta ir argumentuota nuostata: „perrašytas tekstas turi būti kuo artimesnis originalui, tačiau ne pernelyg nepatogus šių dienų skaitytojui“⁶⁸. Tokia pozicija sulaukė griežtos kritikos. Aivas Ragauskas poleminėje recenzijoje pažymėjo, kad „tokia savotiška kvaziliteracija“ istorikams siūlo „revoliuciją“ ne tik lenkiškų istorinių šaltinių leidyboje“ ir „tai nėra vieno ar dviejų istorikų problema. Klausimas, kaip publikuoti istorijos šaltinius, visuomet aktualus“. Tačiau kartais tokoskyra, brėžiama tarp šaltinių skelbimo, „kai skelbiamas šaltinis toks, koks jis yra“, ir, antra, kai laikomasi nustatytų šaltinio teksto publikavimo taisyklių“, yra menama: paskelbti šaltinį tokį „koks jis buvo“, įmanoma tik esant labai kokybiškoms faksimilėms⁶⁹.

Kita problema, su kuria susiduria kitakalbių Lietuvoje sukurtų šaltinių skelbėjai, yra ta, kad LDK žemėse vartota lenkų kalba turėjo savo specifiką. Tačiau neretai tekstų leidėjai rengiamus spaudai lietuviškose LDK žemėse sukurtus rašto paminklus tiesiog „sumodernina“, priskirdami to meto rašovams tokias žodžių rašybos ar sakinių formas, kurių jie nė nebuvo įvaldę. Tokiu atveju iš tiesų priimtinausia būtų faksimilinė šaltinio leidyba, taip pat turinti tiek privalumų, tiek trūkumų.

Kiek kitokį šaltinių leidybos kelią pasiūlė Lilia Kowkiel, Arvydas Pacevičius ir Iwona Pietrzkiwicz. 2012 m. paskelbtame straipsnyje „Rankraštiniai knygų katalogai ir inventoriai iš buvusios Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės žemių – aktualios publi-kavimo principų problemos“, aptarę egzistuojančias rankraštinių šaltinių publikavimo problemas ir dar kartą akcentavę vieningų publikavimo principų parengimo poreikį knygų inventorių ir katalogų, sudarytų iki 1918–1919 m. skelbimui; autoriai pabrėžė, kad „šaltinių lituanizavimo bandymai, fragmentuotas ar atrankinis šaltinių publikavi-mas“ neretai veda į „perskaitymo iškraipymą bei originalios šaltinio formos praradimą

⁶⁷ *Senosios Pasvalio bažnyčios knygos*, par. A. Krinčius [A. Kaminskas], Krinčinai, 2004–2007; *Stakliškių bažnyčios jungtinių ir mirties metrikai, 1699–1798*, par. A. Krinčius [A. Kaminskas], Krinčinai, 2008.

⁶⁸ *XVII a. vidurio Maskvos okupacijos Lietuvoje šaltiniai*, t. 1: 1657–1662 m. Vilniaus miesto tarybos knyga, sud. E. Meilus, par. M. Čiurinskas, A. Kaminskas, E. Meilus, Vilnius, 2011, p. 24.

⁶⁹ A. Ragauskas, „Žingsnis pirmyn, du atgal? Dėl 1657–1662 m. Vilniaus miesto tarybos aktų kny-gos publikacijos“, *Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 4, sud. A. Dubonis, Vilnius, 2012, p. 231–260.

jį verčiant į lietuvių kalbą⁷⁰. Todėl, autorių nuomone, geriausias publikacijos būdas būtų „šaltinių skelbimas *in crudo*, paremtas šiuolaikiniuose Europos humanitariniuose moksluose taikoma metodologija“⁷¹. Esminiu dalyku laikydami publikuojamo šaltinio „tuolaikinės kalbos skambesio išlaikymą“, L. Kowkiel, A. Pacevičius ir I. Pietrzkiwicz siūlo šaltinio autentiškumą išlaikančią publikavimo strategiją: perrašant rankraštį nemoderninti rašybos, nekeisti žodžių galūnių; pasitaikančias klaidas signalizuoti tekste, bet jų netaisyti; išlaikyti rašovo individualumą; rankraštiniam tekstui geriau suvokti vartoti šiuolaikinę skyrybą, stengiantis perteikti grafinį rankraščio pavidalą; asmenvardžius ir vietovardžius perteikti taip, kaip originale, ir t. t.⁷²

Pritardami L. Kowkiel, A. Pacevičiaus ir I. Pietrzkiwicz pasirinktai publikavimo strategijai ir šaltinių parengimo principams vis dėlto pažymėsime, kad skelbdami šaltinius Lietuvoje turėtume galvoti ne tik apie akademinę bendruomenę, bet ir apie plačiosios visuomenės poreikius. Todėl idealu būtų šaltinį skelbti tiek originalo kalba, tiek su vertimu į lietuvių kalbą. Jei išversti pernelyg sudėtinga ar pernelyg brangu – būtina parengti išsamias publikuojamų šaltinių anotacijas lietuvių kalba. Priešingu atveju daugiausia Lietuvos valstybės lėšomis finansuojamos šaltinių publikacijos bus orientuotos ne Lietuvos visuomenės poreikiams tenkinti⁷³.

Apibendrinimas

XVIII a. istorijos šaltinių publikavimo Lietuvoje pradžia laikytina pirmoji XX a. pusė. Tuo laikotarpiu daugiausiai dėmesio buvo skiriama šaltiniams lietuvių kalba. XVIII a. šaltiniai, sukurti kitomis kalbomis (lotynų, rusėnų, lenkų, vokiečių), sistemingai skelbti pradėti tik šeštajame XX a. dešimtmetyje.

XVIII a. šaltiniai daugiausia skelbti įvairiose skirtingų institucijų leidžiamose leidinių serijose: „Lituanistinė biblioteka“, „Lietuvos mokslo paminklai“, „Lietuvos teisės paminklai“, „Iš Lietuvos filosofijos palikimo“, „Lietuvos magdeburginių miestų privilegijos ir aktai“, „Historiae Lituaniae Fontes Minores“, „Lietuvos užsienio politikos dokumentai“, „Archivum Lithuanicum“, „Senoji lietuvių literatūra“, „Ištakos“, „Bibliotheca Baltica“, „Fontes historiae Lituaniae“, „Fontes et studia historiae universitatis Vilmensis“, „Lietuvos Didžiųjų Kunigaikščių rūmų studijos“ ir kt. Šaltiniai atrenkami ir rengiami spaudai pagal kiekvienos šaltinių serijos keliamus tikslus.

⁷⁰ L. Kowkiel, A. Pacevičius, I. Pietrzkiwicz, „Rękopiśmienne katalogi i inwentarze ksiązek z ziem dawnego Wielkiego Księstwa Litewskiego – wybrane problemy zasad publikowania“, *Bibliotheca Litwana*, t. 2, p. 109. Ši šaltinių publikacijų Lietuvoje analizė ir publikavimo principai paskelbti tik lenkų kalba su lakoniška santrauka angliškai.

⁷¹ Ten pat.

⁷² Ten pat, p. 114–116.

⁷³ Plačiau šią problemą straipsnio autorė yra palietusi knygos recenzijoje: *Pabaisko dekanato vizitacija 1782–1784 m., Istorijos šaltinių tyrimai*, t. 3, Vilnius, 2010, p. 207–211.

Sovietmečiu šaltinių leidybos serijos buvo organizuojamos daugiausia tarpinstituciniu principu ir telkėsi apie kurią nors vieną leidyklą, o atkūrus Nepriklausomybę pagrindinius publikavimo darbus vykdė mokslo institutai.

Šaltinių leidyba atliepia konkrečios institucijos misiją ir strateginius tikslus. Lietuvių kalbos institutas skelbia lietuvių kalbos paminklus, Lietuvių literatūros ir tautosakos institutas – naratyvinio pobūdžio šaltinius, Lietuvos kultūros tyrimų institutas – filosofijos istorijos paminklus. Lietuvos istorijos institutas ir Vilniaus universitetas daugiausia leidžia dokumentinio pobūdžio šaltinius.

Iki šiol nėra jokios šaltinių publikavimo koordinavimo sistemos, nesusitarta dėl šaltinių skelbimo principų. Kiekvienoje institucijoje galioja kiti šaltinio skelbimo principai, kurie, netgi leidžiant pavienes knygas vienoje serijoje, gali įvairuoti ir priklausyti nuo šaltinio pobūdžio, publikacijai keliamų tikslų ar redaktoriaus požiūrio. Akivaizdu, pribrendo metas apsispręsti dėl naujų, labiau lietuviškajam kontekstui pritaikytų, publikavimo principų rengimo, kurie padėtų išsaugoti Lietuvoje rašytų tekstų specifiškumą ir leistų nagrinėti raštijoje lenkų kalba išlikusius lietuvių kalbos reliktus.

PUBLICATION OF SOURCES OF THE 18TH CENTURY IN LITHUANIA: TRADITIONS AND CHALLENGES

Ramunė Šmigelskytė-Stukienė

Summary

The article, which retrospectively covers the publication of sources of the 18th century in Lithuania in the period from the 1910s to present, aims at highlighting the main groups of published sources and discussing problems faced by publishers of texts in other languages.

The first half of the 20th century should be considered the beginning of the publication of sources referring to the 18th century. In the said period, the focus lay on sources in the Lithuanian language. Systematic issuing of sources of the 18th century drawn up in other languages (Latin, Ruthenian, Polish and German) was initiated only in the 1950s. Most sources of the 18th century appeared in serial publications.

Objectives set by each series of sources reflected on the selection of external sources for publication and the mode of their preparation for printing (facsimile edition, publication in the original language, publication of translation, etc.). In the Soviet times series of source publications were mostly based on the inter-institutional principle and were organized around a certain publishing house, however, the restoration of Lithuania's independence, the major publication works have been pursued in academic institutes. Publication of sources reflects

the mission and strategic objectives of a certain academic institution. Universities, however, play only a minor role in source publication.

Documents and other narrative sources have hitherto been prepared for publication with no obligation to comply with certain unanimous system of source preparation or unified principles of their publication. Neither obligatory nor recommendatory instructions for the preparation for publication of a source in another language have been offered. Both – different historiographical schools, their attitude and traditions, character of published sources and the fact that sources are prepared and published by representatives of different fields of science (philology, history, philosophy, art criticism, musicology) with individual approach to the value produced by the source and at times little willingness to cooperate, are accountable for the situation. In each situation different principles of source publication apply which, subject to the nature of the source, requirements posed to the publication and attitude of the editor, can vary even when publishing books in one series.

Analysis of published sources allows for the distinguishing of three main trends in the preparation of texts of the 18th century in the Polish language: 1) graphic representation of the authentic source; 2) modernization of the published texts through “correction” of “mistakes”, usage of upper and lower case letters in accordance with the rules of orthography of the contemporary Polish language and introduction of punctuation marks to facilitate the understanding of at times particularly lengthy sentences of the published text, etc.; 3) opting for the “golden mean” with a view to combine both methods of text representation. All these modes of publishing have certain advantages and disadvantages. The most urgent problem is “modernization” of the text when speaking about the preparation for publication of written records made in the Lithuanian territories of the Grand Duchy of Lithuania.

It is obvious that the time has come to make a decision with regard to the drafting of new publication principles to a greater extent adapted to the Lithuanian contexts, designed to preserve the specificity of texts created in Lithuania and facilitate the analysis of the relics of the Lithuanian language preserved in Polish writings.